

Een korte oorlog

REIN BIJKERK

Een korte oorlog

DE SLAG OM NEDERLAND IN MEI 1940

Ambo|Anthos
Amsterdam

ISBN 978 90 263 2718 6

© 2015 Rein Bijkerk

Omslagontwerp Studio Jan de Boer

Omslagillustratie © Beeldbank wo2, www.beeldbankwo2.nl

Kaarten binnenwerk © Cartografisch Bureau G-O graphics, Wijk bij Duurstede

Foto auteur © Merlijn Doomernik

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Aan mijn ouders, ooggetuigen van de meidagen en
de Tweede Wereldoorlog

Inhoud

Voorwoord	9
1 Een overrompelende aanval	13
2 Mislukte overval op Den Haag	35
3 De snelle Duitse opmars	70
4 Veldslag om de Grebbeberg	104
5 Een meedogenloos einde	136
6 Een klein land in een grote oorlog	174
Noten	185
Bibliografie	193
BIJLAGE	
Militaire eenheden, rangen en bevelhebbers	197

Voorwoord

De verovering van Nederland in mei 1940 was in het grote geheel van de Tweede Wereldoorlog slechts een korte episode. Ook binnen de herinnering aan de bezettingsjaren neemt de Duitse inval een bescheiden plaats in. Toch was het een belangrijke gebeurtenis. Allereerst natuurlijk omdat ons land, dat zo gelukkig was geweest buiten de Eerste Wereldoorlog te blijven, nu wél werd meegesleept. Maar ook omdat het vastbesloten bleek de strijd aan te gaan. En toen na enkele dagen de Vesting Holland op het punt stond te vallen, weken staatshoofd en ministers uit om vanuit Engeland de oorlog te kunnen voortzetten. Niet in alle landen werden deze keuzes gemaakt. In april had Denemarken zich vrijwel zonder verzet overgegeven. In België koos koning Leopold, anders dan koningin Wilhelmina, er juist voor niet te vertrekken maar in eigen land te blijven.

Wat er in die meidagen gebeurde was niet alleen belangrijk maar ook bijzonder. Indrukwekkend voor iedereen (het was ineens oorlog!) en ingrijpend voor de militairen en burgers die bij de gevechtshandelingen betrokken raakten. Het was een strijd met aan Nederlandse zijde voorbeelden van plichtsbetrachting en grote moed, maar net zo goed van persoonlijk falen en ernstige militaire tekortkomingen. Ook bijzonder was de vluchtigheid. Na vijf intens beleefde dagen en duizenden doden was het ineens voorbij en volgde een merkwaardige windstilte.

Lange tijd was ‘mei 1940’ tevens een beladen onderwerp. De snelle nederlaag werd gezien als het gevolg van een door politici

schandelijk verwaarloosde defensie. In het verlengde daarvan werd getracht het leger te rehabiliteren. De militairen hadden er nog het beste van gemaakt. De meidagen werden ook beschouwd als een bevestiging van het weinig krijgshaftige karakter van Nederland. Niet zelden gebeurde dat in een wat lacherige sfeer en onder verwijzing naar aantoonbare militaire knulligheden.

Inmiddels doet zich iets nieuws voor. Het is nu meer dan zeven decennia geleden dat de slag om Nederland werd uitgevochten. Van degenen die de meidagen van 1940 meemaakten is nog maar een klein aantal in leven. Verhalen uit de eerste hand worden zeldzaam en buiten de kring van kenners vervaagt de herinnering tot enkele trefwoorden – ‘de Grebbeberg’, ‘het bombardement op Rotterdam’ – en min of meer clichématige noties over een onvoorbereid land en een strijd die maar heel kort duurde.

Kortom: een belangrijke en bijzondere gebeurtenis, een beladen onderwerp en een vervagende herinnering – het waren evenzovele redenen voor het schrijven van dit boek.

Rein Bijkerk

Een overrompelende aanval

Het was geen echte verrassing. Militaire eenheden en verdedigingsposten verkeerden in de nacht van donderdag 9 op vrijdag 10 mei in alarmtoestand en het kabinet hield serieus rekening met een Duits ultimatum. Koningin Wilhelmina was na een persoonlijke waarschuwing van opperbevelhebber Winkelman voor de zekerheid in de schuilkelder in de tuin van paleis Huis ten Bosch gaan slapen. En toch was het een grote schok toen Duitsland met-terdaad aanviel, ook al omdat niet was voorzien dat de vijand meteen op zoveel plekken en zo massaal in het hart van de Vesting Holland zou toeslaan. Bij Den Haag, in Rotterdam, bij Dordrecht, ten noorden en ten zuiden van de Moerdijkbruggen: overal daalden parachutisten neer. Rond Den Haag en in Rotterdam landden vliegtuigen vol Duitse troepen.

Maar de verdedigers boekten ook successen. De eerste Luftwaffe-toestellen werden neergeschoten, en er zouden er die vrijdag nog vele volgen. In de grensgebieden werd een reeks vijandelijke pogingen om bruggen in handen te krijgen verijdeld. Op één cruciaal punt, de spoorbrug over de Maas bij het Noord-Limburgse Gennep, lukte het de Duitsers echter wél. De slag om Nederland was begonnen.

Bombardementen en luchtgevechten

Nederland was met de woorden ‘morgenvroeg bij het aanbreken van de dag’ op 9 mei met grote stelligheid gewaarschuwd door

majoor Sas, de militaire attaché in Berlijn.¹ Sas ontleende zijn informatie aan een officier van de Duitse geheime dienst Abwehr, die Hitlers oorlogszuchtige politiek rampzalig vond. Hij had in de voorgaande periode reeds meerdere keren gewaarschuwd en telkens was het loos alarm gebleken. Dit kwam doordat Hitler de begindatum van de Westfeldzug om uiteenlopende redenen even zo vaak had verschoven. Dat gebeurde bijvoorbeeld in november 1939, toen het Nederlandse leger eveneens op scherp stond. Het was een situatie die de geloofwaardigheid van majoor Sas niet ten goede kwam.

In de dagen direct voorafgaand aan 10 mei deed dit probleem zich opnieuw voor omdat Hitler vanwege weervoorspellingen op het laatste moment de precieze aanvalsdatum verschoof. Maar er waren veel meer signalen die wezen op naderend onheil. Zo waarschuwde het Vaticaan in het geheim België en Nederland dat een Duitse aanval aanstaande was. Op 7 mei werd dan ook besloten tot het intrekken van vrijwel alle militaire verloven. Vervolgens leek het acute gevaar te verminderen, maar op donderdagavond 9 mei en de daaropvolgende nacht werden de aanwijzingen voor een vijandelijke aanval steeds concreter. Aan de Duitse kant van de grens waren troepenbewegingen en allerlei andere verontrustende activiteiten waarneembaar.

Generaal Winkelman gaf bevel dat vanaf drie uur 's nachts alle daarvoor in aanmerking komende troepen en stellingen paraat moesten zijn. Zelf ging de generaal naar zijn huis in Wassenaar om nog 'een paar uur slaap [te] pakken'.² Een discutabel besluit: gevechtsmeldingen zouden nu moeten worden afgehandeld door een ondergeschikte kolonel. Ook bestond de kans dat Winkelman in zijn woning slachtoffer werd van een Duitse commando-actie of dat hij door het uitgebroken strijdgewoel niet tijdig zijn hoofdkwartier zou kunnen bereiken.³ De opperbevelhebber was echter zelfverzekerd. De 'heren' konden komen, zei hij bij vertrek, 'we hebben alles eraan gedaan wat wij kunnen'.⁴ Helemaal onbegrijpelijk was dat niet. De krijgsmacht was immers gearmeerd en had zich bovendien na de mobilisatie van eind augustus 1939 ruim acht maanden kunnen voorbereiden. Winkelman zelf

had, nadat hij in februari 1940 tussentijds als opperbevelhebber was aangetreden, de verdediging van de Vesting Holland verder versterkt. Na de Duitse aanval op Denemarken en Noorwegen in april waren bovendien extra maatregelen genomen tegen eventuele operaties door vijandelijke parachutisten en luchtlandings-troepen, al was daarbij gedacht aan kleinschalige overvalacties.

Wanneer het Nederlandse leger de eerste Duitse aanvallen redelijk weerstond en de Vesting Holland, dat wil zeggen Noord- en Zuid-Holland en Utrecht, zou weten te behouden, was er kans op succes. Voorwaarde was wél dat er tijdig en in voldoende mate Franse en Britse hulp kwam – én dat in België en in het noorden van Frankrijk de geallieerde strijdkrachten opgewassen bleken tegen de Wehrmacht. Want daar zou de beslissende krachtmeting plaatsvinden. Nederland vormde in het grotere geheel van de militaire krachtmeting zowel voor Duitsland als voor Frankrijk en Groot-Brittannië slechts een neventoneel.

Dat er in de nacht van 9 op 10 mei iets aan de hand was, bleek ook uit de grote aantallen Duitse vliegtuigen die boven Nederland werden waargenomen. Maar de toestellen leken op weg naar Engeland, want ze vlogen richting Noordzee. Nachtelijke luisteraars konden het live volgen omdat de berichten van de Luchtwachtdienst via de radio werden omgeroepen. Over het land verspreid bevond zich een groot aantal grotendeels door vrijwilligers bemande observatieposten die vijandelijke vliegtuigen moesten waarnemen. Wanneer toestellen werden gesignaleerd diende aantal, type en vliegrichting telefonisch te worden doorgegeven. De op die manier verzamelde berichten werden voorgelezen op de radio zodat in één keer alle militaire en civiele betrokkenen, zoals de gemeentelijke luchtbeschermingsdiensten, werden geïnformeerd. Het duurde wél een paar minuten voordat een waarneming de radio haalde en dan waren de vijandelijke toestellen natuurlijk weer een stuk verder. Maar het grootste nadeel was dat de meeluisterende burger er behoorlijk zenuwachtig van kon worden.

Die nervositeit deed zich zelfs over de grens voor, want in de loop van de nacht werd vanuit België gevraagd of de Nederlandse

radio-omroep niet kon ophouden met het uitzenden van Lucht-wachtberichten. Het verzoek kwam binnen bij minister van Buitenlandse Zaken Van Kleffens en die gaf het door aan minister van Defensie Dijkhoorn. Beide bewindslieden waren vanwege de ernst van de situatie in die nachtelijke uren stand-by. Maar voordat Dijkhoorn iets met het Belgische verzoek had kunnen doen, bereikte hem het bericht dat vliegvelden werden gebombardeerd. De Luftwaffe-toestellen waren helemaal niet op weg geweest naar Engeland en het ging dus niet, zoals aanvankelijk een reële mogelijkheid leek, om slechts een schending van het luchtruim. Het was oorlog en de Duitsers hadden een krijgslist toegepast. Boven de Noordzee waren de bommenwerpers omgekeerd om vervolgens onverhoeds vanuit westelijke richting in de Vesting Holland toe te slaan.

Naast Nederlandse vliegvelden vormden, in de regio Den Haag, ook het militaire kamp Waalsdorp en de Alexanderkazerne belangrijke doelwitten. De luchtaanvallen, die iets na vier uur 's ochtends begonnen, maakten deel uit van de overval op het Nederlandse regerings- en commandocentrum. De gevolgen waren verschrikkelijk. De op beide locaties gelegerde militaire eenheden behoorden niet tot de in staat van paraatheid gebrachte eenheden en werden voor het merendeel in hun slaap verrast. Tachtig militairen vonden de dood, tientallen raakten gewond. Ook veel cavaleriepaarden werden dodelijk geraakt of lagen schreeuwend onder het puin. 'Een afschuwelijke herinnering,' aldus een toegesnelde veldpredikant. De militaire dominee zag hoe gewonden provisorisch werden afgevoerd 'op planken, op een stuk van een deur of op een stuk van een hek'. Zelf stond hij onder anderen een militair bij uit het streng christelijke Katwijk. Toen de zwaargewonde man werd afgevoerd, 'zong hij luidkeels, zodat het over het plein te horen was, het "Ere zij God (...)". Nog voor het Haagse Bronovoziekenhuis was bereikt overleed de militair.⁵

Het Wapen der Militaire Luchtvaart, zoals de luchtmacht in 1940 heette,⁶ behoorde tot de tijdig gealarmeerde onderdelen, maar stond voor een onmogelijke opgave. Tegenover de 400 moderne Duitse jagers en bommenwerpers die de aanval op Nederland uit-

voerden konden zo'n 50 min of meer moderne jachtvliegtuigen en 9 middelgrote bommenwerpers in de lucht worden gebracht. De overige 65 beschikbare toestellen waren verouderde dubbeldekkers, op een beperkt aantal net in Amerika aangekochte lichte bommenwerpers na. Naast 400 gevechtsvliegtuigen zette de Luftwaffe voor de grote luchtlandingsoperaties ook ruim 400 transporttoestellen in. Anders dan de Duitse jagers en bommenwerpers waren dit langzame en kwetsbare vliegtuigen.⁷ Ze vormden een relatief makkelijke prooi, vooral voor het Nederlandse luchtdoelgeschut. In de algehele verwarring nam datzelfde luchtafweergeschut trouwens geregeld ook eigen toestellen onder vuur.

Schiphol, dat zowel door de burgerluchtvaart als voor militaire doeleinden werd gebruikt, was een van de vliegvelden die het zwaar te verduren kregen. In twee uur tijd kwamen, terwijl de inderhaast opgestegen Nederlandse vliegtuigen slag leverden met de vijand, in opeenvolgende luchtaanvallen naar schatting zeshonderd bommen neer. Ondanks de grote schade bleef Schiphol als militaire basis functioneren.

Iets verderop, bij het Noord-Hollandse Bergen, had zich intussen een klein drama voltrokken. Samen met het Rotterdamse Waalhaven was vliegveld Bergen de thuisbasis van de trots van de luchtmacht: de Fokker G-1, een snel en zwaarbewapend tweemotorig jachtvliegtuig. In de vroege uren van 10 mei stonden op vliegveld Bergen twaalf G-1's dicht bijeen klaar om snel op te stijgen, maar ze werden verrast door de eerste Duitse aanval. Slechts één toestel slaagde erin de lucht te kiezen. De rest werd op de grond vernield of raakte zwaar beschadigd.

Met de G-1's op Waalhaven liep het aanvankelijk beter af. Acht toestellen wisten op te stijgen, daarbij geholpen door grondpersoneel dat met doodsverachting bleef doorwerken nadat de Duitse luchtaanvallen waren begonnen. De jachtvliegtuigen boekten een flink aantal successen. Zo werden de bommenwerpers neergehaald die als eerste het vliegveld hadden getroffen. Maar na enkele uren strijd was van de Rotterdamse afdeling G-1's nog maar één toestel over. De rest was neergeschoten, had tijdens luchtduels ernstige schade opgelopen of een noodlanding moeten maken.

Daarbij kwam nog dat vliegveld Waalhaven inmiddels door Duitse parachutisten en luchtlandingstroepen was veroverd.⁸

Nog dramatischer was het lot van de eerder genoemde Amerikaanse lichte bommenwerpers, die noodgedwongen als jager werden ingezet. Een onverantwoorde keuze, want de toestellen waren door gebrek aan ‘stijgsnelheid’ en wendbaarheid ongeschikt voor die taak. De bemanningen probeerden er niettemin het beste van te maken en behaalden zelfs enkele successen.⁹ Maar alle elf vliegtuigen gingen in korte tijd verloren. Daar stond tegenover dat andere Nederlandse toestellen boven het westelijk deel van de Waddenzee een groot luchtgevecht wonnen. Het was een wervelende strijd tussen acht Fokker D-21-jagers en negen Messerschmitts. De Duitse jachtvliegtuigen waren sneller en beter bewapend, maar de Fokkers bleken wendbaarder en de Nederlandse vliegers kozen voor een slimme tactiek, waarbij de ene jager de andere direct te hulp kwam zodra deze door een Duits toestel werd aangevallen. Het eindresultaat was dat, zonder dat aan Nederlandse zijde verliezen werden geleden, vijf tot zes Messerschmitts werden uitgeschakeld, waaronder het toestel van de Duitse commandant-vlieger. Die zag zich gedwongen zijn zwaar beschadigde vliegtuig op het vliegveld De Kooy, bij Den Helder, aan de grond te zetten en werd krijgsgevangen gemaakt.¹⁰

De Nederlandse vliegers vochten zeer gemotiveerd en met grote moed, fel verontwaardigd als ze waren over de Duitse aanval. Maar binnen enkele uren was het Wapen der Militaire Luchtvaart het overgrote deel van zijn moderne toestellen kwijt en waren belangrijke bases geheel of grotendeels in Duitse handen – het Rotterdamse vliegveld Waalhaven en het vliegveld Ypenburg bij Den Haag – of ernstig getroffen door luchtaanvallen. Met inzet van alle krachten slaagde het grondpersoneel erin een beperkt aantal beschadigde vliegtuigen weer inzetbaar te maken. Ook werden met succes twee niet bij de Duitsers bekende hulpvliegvelden, Ruigenhoek bij Noordwijk en Buiksloot even ten noorden van Amsterdam, in gebruik genomen. Maar van het met eigen vliegtuigen tegen luchtaanvallen beschermen van militairen en burgers kon geen sprake meer zijn, zo die mogelijkheid gegeven de enor-

me overmacht van de Luftwaffe al had bestaan. Wel konden met het resterend materieel, waaronder veel oude dubbeldekkers, bombardementen en beschietingen worden uitgevoerd, zij het op kleine schaal en met een grote kans op meer verlies van vliegtuigen en personeel. Het was een risico dat op vrijdag 10 mei en de daaropvolgende dagen willens en wetens telkens weer zou worden genomen.

Overvalcommando's en parachutisten

Het Duitse leger had er voor zijn opmars groot belang bij een aantal bruggen over de Maas en de IJssel en over enkele kanalen onbeschadigd in handen te krijgen. Daarom was door de Abwehr een reeks overvallen voorbereid die van start moesten gaan vóór het eigenlijke begin van het offensief. De ingezette groepen bestonden uit Duitsers, onder wie Duitsers die de Nederlandse taal machtig waren, en in Duitsland wonende Nederlandse nazisymphathisanten. Bij de overvallen werden allerlei vormen van misleiding toegepast. Deze varieerden van het gebruik van Nederlandse uniformen, inclusief nagemaakte kartonnen helmen, tot het zich met een pikhouweel over de schouder voordoen als onschuldige spoorwegaarbeiders.

De acties werden minutieus en in het diepste geheim voorbereid. Ze hadden de persoonlijke belangstelling van Hitler, die zich graag met dit soort spectaculaire operaties bemoeide. Abwehr-man Hocke, die leiding gaf aan een van de voor de Maastrichtse bruggen bestemde overvalgroepen, werd zelfs samen met zijn superieur door Hitler in de rijkskanselarij ontvangen. Zijn aktentas had *'Führerluft geatmet'*, constateerde Hocke na afloop vol trots.¹¹

Maar de Nederlandse troepen bleken in veel gevallen waakzaam. Er was ook rekening gehouden met de mogelijkheid dat de Duitsers list en bedrog zouden toepassen. In Maastricht mislukten alle pogingen de bruggen over de Maas in handen te krijgen. Ook in Roermond ging het mis, zowel bij de verkeersbrug als bij de spoorbrug. Dat waren flinke tegenvallers voor de Duitsers,

omdat Limburg een belangrijk doorgangsgebied was voor de aanval op België. Bij het Julianakanaal tussen Maastricht en Maasbracht slaagden ze er wel in een aantal bruggen in handen te krijgen. De rivierovergangen over de IJssel werden daarentegen allemaal tijdig vernield, mede omdat vlak over de grens bij Didam een Duits overvalcommando werd betrapt en ontwapend. De in Nederlandse uniformen geklede groep viel op door de niet zo goed gelukte kartonnen helmen en de niet-Nederlandse wapens. De overvallen op de bruggen over het Maas-Waalkanaal bij Malden en Heumen slaagden weer wel, maar bij Malden was het Duitse succes van korte duur. De alerte Nederlandse commandant formeerde met inzet van keukenpersoneel en telefonisten een strijd-groepje dat de overvallers wist te verrassen. De Duitsers werden gevangengenomen en de brug ging alsnog de lucht in.¹²

Bij de spoorbrug over de Maas bij het Noord-Limburgse Genep boekten de voor een deel in Nederlandse uniformen gestoken Abwehr-mannen echter een groot succes. Door zich voor te doen als marechaussees die een groepje Duitse gevangenen opbrachten slaagde het overvalcommando erin de veel talrijker bewaking te misleiden en vervolgens uit te schakelen. Meteen na de verovering reed een gepantserde en bewapende trein, gevolgd door een trein voor troepentransport, over de brug naar het verderop gelegen plaatsje Mill. Daar passeerden de beide treinen via het nog niet geblokkeerde spoor brutaalweg de Peel-Raamstelling, waarna aan de rugzijde van de verbouwereerde verdedigers een compleet Duits infanteriebataljon uitstapte. Het zou een belangrijk succes blijken.

De verkeersbrug en de spoorbrug bij Moerdijk vormden een van de belangrijkste Duitse doelen omdat ze rechtstreeks toegang gaven tot de Vesting Holland. Indien beide werden vernield, zou het nog een hele klus zijn het brede Hollands Diep over te steken. Aan Nederlandse kant werd het belang van de Moerdijkbruggen onderkend. Aan de zuidzijde was een korte linie ingericht en ook aan de noordzijde waren verdedigingsmaatregelen getroffen. Bij de bruggen zelf bevonden zich enkele grote bunkers. Opper-